

Joan Sebastian Elkano, Getariako talaiatik*

FERNANDO TXUEKA ISASTI

EAEko Adiskide Numerarioa

Antzinatik, oroimenean galdutako mendeetatik, Ipuzkoa zaharreko itsas amildegia ertzean egon da Getaria izeneko lurraldea. Bere izana eta hala-beharra, Kantauri itsasoari so bizitzea izan da. Hemendik, herri eta kultura ezberdineko pertsonak igaro dira beren arrastoak eta ondarea utziz.

Gure herriaren espazio geografiko eta emozionala orain margotuko bagenu, mendeak joan arren itxura berdintsua iduri lezake: nola diren koloreak zeruan, uhinen etengabeko murmurioa haitzean kolpeka, ostantzaren magenta eta gorri-horiak hodeiartzean abailtzean, talaietako mahastien intemporalitate urdindua, *Miako* (Meagako) arkumarka bakanen soslaia, katxopak infinitotik artaldeetan heltzean... Itsasontziaren ubera galduaren arrastoa... Sananton mendian, zimurtutako kamaxa zaharrak harralderaino esekiak eta makaztutako pikondo bihurriak: *goiz heltzen diren pikuak maite ditu ene bihotzak* zioen Mikel Lasak, ene lagun eta getariar poetak... eta Kanpaiko kardantxuloak udaberriko oroimenean hegan datozkit, pintore eta poeten amets, maiteminduen gune eta kontenplazio hegia.

Getariako historiaren iraganetik iritsi zaizkigun oroit-harriak, berriz, gure ondare fisikoa apika hedatzen joan dira, eta herriaren lehengoa gaurkoaren azpian legoke geruzetan tolestua, eta arras bestelako kolorez estalia, tristeziatziaz beterik eta ilunak. Joandako azken hondamendietatik, herriaren izatearen bizi-iraupenak berreraiki zituen, behin eta berriro bere aurriak. Baita hein

(*) Sarrera ikasgaia. Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País / Euskalerrriaren Adiskide Elkarte. Getaria, 2016.06.19.

batean, bizibidea eta bizipoza ere, eta apika, harriz harri berreginez bere edertasuna berreskuratzea lortu zuen.

Oraindik ere, herrian zehar egin genezake kale-kantoi eta horma zaharretan barrena, historiaren bidaia, mendeetako eginahalak entzun eta irakurriz harrien oihartzunean. Baina, orokorrean ahaztuak izan direla badirudi ere, guztiarekin, aiton-amonengandik jasotako ahozko istorio eta gertakizunak, eta bakoitzaren haurtzaroak, ene uste apalean, getariarren nortasuna markatu dute.

Getaria talaietatik, lehorretik beti kanpora begira, irekia beharko izan bere muga itsasoari marraztua daukanean. Eta balea ardatz izan da Getariaren izaeran eta memorian. Armarrian dago bere izanaren funtsa zizelkatua, balea besterik ez, uraren gainean. Honela, balea subjektu har genezake, eta bere inguruan osatutakoarekin azaldu Getariako historia txikia, idatzi gabeko epika, umilagoa, egiazki iraganaren historia nagusiaren adabakiak ulertzen lagunduko ligukeena, eta historia mota hori izan dut ikertzerakoan maitena.

Duela urte batzuk idatzi nuen bezala:

*Kantauri itsasoz betea da
nire haurtzaroko herria
eta Talaiko mahasti zaharren oroimenek
tolestu didate betiro
nire bihotzeko lokarria.
...zara joandako harrien doinu, kresalezko amets gozo
eta antzinako istorioen kaia
eta mendebaldera ostantzeko niniaren gogonea itzaltzean
aingura izango zaitut beti
ene Getaria.*

Balearen inguruan eraiki eta bildu izan da Getariako kondaira txikiaren elezaharra eta bizkarrezurra.

Erromanizazioa amaitzear zenean, Ipuzkoa zaharreko lur honetan, mende ilunetan nekazari-arrantzaleen bizilekua izaten jarraitu zuen. Ekonomia xumea zuten. Urtaroaren arabera, baleak ehizatuz eta bazterreko arrantza, oinarrizko lurgintza eta abeltzaintza murriztetik bizi ohi ziren.

Eneolito garaitik atzo arte, ezagutzen dugunaren arabera, udazkeneko ekinokzioan elurteari ihes, Aralar aldeko saroietatik eta Nafarroako Urbasa eta Andimendiko goi larreetatik, mendeetako galtzada eta arranbide zaharretan barrena, abere eliak eta artalde andanak etortzen ziren mendiz mendi gure kostaldera. Gure lur eremuan, Askizu eta Garatemendi inguruetan zeuden beraien negu-saroi eta mendi-larreak, eta Arriaundiko murkoetan (tumuluetan) zendutako leinukideen errautsak hilobiratu zituzten.

Jakinduria eta misterioz beteriko eguna da gaurkoa, San Joan bezpera. Getariako herrian, mendeetatik urtero zikloaren hastapena San Joan egunez izaten zen, eta berau akta liburuan jasotzen zen. Gaurko egunez, aginte aldatetarekin batera eraberritzen zen udala. Usadio honek gizaldietan hausturarik gabe iraun zuen.

Horrela, behin batean, litekeena da, San Joan egunetan, udako solstizioan, agian Nafarroako Antso Nagusiaren erregetzan, Getariara jakituria zaharreko geometra maisu bat etorri izana. Berau, beharbada, Leireko monastegitik bidalia izango zen, eskuetan lizarrezko haga-makila edo zardaia zuela. Eguzkia gailurreratzen ari zen. Inguruak astiro arakatu ondoren, geometra maisuak indar berezia nabaritu zuen lekuan, zardaia lurrean tinkatu zuen. Eguzki argiak ez zuen itzalik egiten lurrean eta hautemandako puntu horretan, zizelkatutako harri kubiko bat ezarri zuen lurpean. Iparraldeko azimuta zehatz neurtu ahala, ekialdetik mendebaldera ardatz nagusia marraztu zuen orubean. Erdigune horretatik, urrezko zenbakiaren neurri sakratuaren arabera, sortutako laukiaren eremua mugarritua gelditu zen. Oinarriak finkatu ondoren, hemen Salvatore izeneko eliz erromanikoa eraikitzen hasiko ziren.

Aurrerantzean, Kantauri isurialdetik zihoan Donejakue Bide zaharreko erromesek atsedean eta babesleku izango zuten Getaria. Denborarekin urbanizatzen joango zen Elizaren ingurua. Antolatu ziren harresiak, kale eta etxe orubeak. Balearen ehizatzea herriko ekonomiaren oinarri eta zutabe zen. Herrixka hazten zihoan heinean, ontzigintza eta itsas merkataritza indartzen joan ziren, Nafar Erresumako portu garrantzitsua izatea iristeraino.

Gaur egun, onartua dago gure euskal historiografian, 1200. urtean Gaztelako Alfontso VIII.ak indarrez Gipuzkoako lurraldea bereganatu izana, Getaria barne, eta konkista izan zela ez dago zalantzarik; idatzia baitago eta baitute gainera, eta ez da asmakizun hutsa.

Getariako fundazioari buruz, honela idatzi nuen orain dela urte batzuk Adiskideen Elkarteko buletinean¹:

[...] Getariako fundazioaren urtea zehatz ez dakigu, ezta dokumentuaren eduki osoa ere. Garbi esan daitekeena da Donostiak zuen berdina zela eta ia ziur, espainiar historiografia nagusiak bestelakoa badio ere, Nafarroako Antso Jakituna erregeak XII. mende amaieran emana [...].

(1) TXUEKA ISASTI, F. 2008, "Getariako erregearen balea eta Donostiako probestua", *BAP* 64-1, 93-158.

Behe Erdi Aro hasieratik, euskaldunaren presentzia Ipar Atlantikotik Mediterraneo ekialderaino, itsasgintzan eta komertzioan ezaguna da. Egin diren ikerketek, berretsi eta egiaztatu digute euskaldunek internazionalki garaiko itsas potentzia osatzen zutenaren baieztapena. Nabigaziorako oro har, euskaldunen jakintza eta nagusitasuna Erdi Aroan, Europako Mendebaldean nola burutu zen ez dakigu oraino. Baina, Bizkaiko golkoaren kokapenak pentsarazten digu, Goi Atlantikoa eta Mediterraneoaren arteko itsas komertzioa eta komunikazioaren zubi lanean, artekari izaerak ahalbidetu zuela nagusitasun hori. Eta lagunduko liguke batik bat, Euskal Herriko historiaren lanbroetan galduta dagoen Cadizko *Colegio de Pilotos Vizcainos* deritzanari buruz, etorkizunean emango ditudan argibideak, giltzarri izan daitezkeelako euskal epika hori ere eskuratzeko.

Erdi Aroan, Getaria bereziki Gipuzkoako eta Kantauri aldeko portu gune garrantzitsu eta nagusienetako izan zen. Horren lekuko dugu, esaterako, eta labur aipatzearren, Gaztelako erregeak itsasontziak egin eta etxeak eraikitzeko, Gipuzkoako edonongo basoetan beharrezko zuen zura gutzia mozteko eman zion baimena.

1296an *Hermandad de las Marismas* sortu zenean ere, Kantauriko beste portu batzuen artean, Getariak esku-hartze zuzena izan zuen. Hitzarmen honen jatorrizko dokumentua Getariako Agiritegian zegoen, baina galdu egin zen. Bere edukia, halere, ezagutzen da XVIII. mende amaieran transkripzio bat egin zelako². Dokumentu hau, nire ideiaz eta Jesus Paton lagun kaligrafo artetsuari esker, jatorrizkoaren antzera egin eta berreskuratu ahal izan da. Gaur egun pergamino hori udaletxean dago, areto nagusian zintzilikatua.

Aipatutako nagusitasunaren irudia dugu, era berean, Gipuzkoa eta Bizkaiko itsas portuetako enbaxadoreek, 1351n Ingalaterrarekin Londoneko Dorrean bake akordioa egin zuteneko hartan, hiru sinatzaileetarik bat getariarra izatea. Berau *Martinun Estephan Golindanokoa* izan zen.

Gipuzkoako Probintziaren sortzea ere, 1397an Salvatore eliz gotiko bikain honetan izan zen. Eliza 1420. urte ingururako amaitua zegoela esaten da. Eraikuntza zibil eta erlijioso garrantzitsuak burutu zituen herriak Erdi Aroan. Besteak beste, hiribildutik Antxirrirako moila zaharrerako pasabide edo harresi galtzada egiten urteak zeramatzaten, eta denboraleak eta itsasoaren erasoak behin eta berriro suntsitu arren, amaitzea lortu zuten 150 urte

(2) Gerora, transkripzioa *La Marina de Castilla* liburuan (FERNÁNDEZ DURO, C.) argitaratu zen.

igaro ondoren. Ziurrenik garaiko Gipuzkoako lurraldean egin zen eraikuntza zibil handienetakoa izan zen, eta orain urte gutxi tamalez estalia izan da.

Euskaldunek ondo zekiten orduko munduaren berri, informazio osoa zeukaten hainbeste merkatarri, itsas maisu eta piloturekin Atlantikotik Mediterraneorako komertzioan ibiltzeko. Mende hauetako getariarren aipamenak, han-hemenka zailtasun handiarekin jaso izan ditugu. Nolanahi ere, eta besteak beste, hona lekukotasun bat: 1384an *Juan Ibañez de Iceta* itsas maisu getariarrak, *Santa Maria* ontziarekin Ibizatik Genoara gatza garraiatu zuen, eta itzuleran salgaiarekin Valentzian parada egin. Ondoren, garaiko Granada musulman erresumako portuetan salerosketan ibili eta gero, Cadizen zama hartu eta La Rochellera iritsi zen, eta handik Southamptonera faktoreak aginduta.

Hemen eta gaur, labor bildu arren, honelako lekukoek ere osatzen dute gure herriko historia txikia, talaiatik zein itsasotik begiratuta.

Getariako agiritegiaren aberastasunak ere, herriaren ahalmen historikoaren garrantzia adierazten zuen. Hara Vargas Poncek 1802an zer idatzi zion Arantzazuko Aita Echeverria frantziskotarrari³:

Fui a Guetaria en cuyo archivo me aseguraban nada hallaria; y he hallado el mas rico de los diplomas, que empiezan en 1202, que hasta ahora conozco en esta Provincia. Contaba con algun amanuense y no pude contar sino con mis dedos que muchos dias dejaron inchados la improba y material tarea [...].

Eta frantziskotarrak Arantzazutik honela erantzuten dio ironia ttantta batekin: «Felicitó a Vm por el hallazgo de Guetaria en el supuesto que no tenemos que decir, *merito cedimur*, pero siento en el alma, que no disfrute Vm de tanta robustez [...]».

Zenbat altxor eta ondare galdu ditugu, Getariako Agiritegiaren birrintze eta suntsiketarekin?

Elkanoren garaiko Getaria zer zen jakiteko, ez dugu grabatu edo margorik jaso ahal izan. Hala ere, eskuizkribu batetik jaso ditudan eta gaur jakinarazten dizkizuedan ondoko zertzelada eta datuek XV. mende amaieran, 1483an, hiribilduaren edertasuna agerian uzten dute⁴:

(3) Real Academia de la Historia. VARGAS PONCE 9-4188. Aranzazu n.º 24.

(4) Real Academia de la Historia. VARGAS PONCE 9-6077. 1483.

«según el censo o quadernos de los millares hecho por estos años habia en Guetaria:

16 casas torres.
 280 casas y caserías.
 249 solares o sin casa (asi habia 57 propietarios mas que sin propiedad).
 1 nao, 4 caravelas, 3 navios, 18 chalupas... en todo 26 buques hoy.
 549 hombres al menos.
 6 mancebas vulgo putas.
 5 ferrerías tenia el concejo entre otros propios.
 7 pilotos.
 Varios plateros.
 Calafates, carpinteros y toneleros.
 Muchos zapateros.
 Medico y sastre [...]».

Eta gure eskribau honek honela jarraitzen du:

Y en vano esto y lo de arriba... satisfaría... esta pujanza ? en el mejor C° de Guip. desp. de Pasaje. Y aquello era antes del descubrimiento de la America y antes de las grandes obras sin duda,... incendio. 1580 y desde entonces a 1660 declino... casi se aniquilo en 1700 y ahora le queda faro y no mas [...].

Laburki adierazitako zertzelada hauek, eta mota honetakoeak, azalarazten dute zer den edo zenbat den gure historian tolestua dagoena, eta arraz beste-lako kolorez estalia.

Medikua izanik neroni, Getarian XV. mendean sendagilea bazela jakitea, oso adierazgarria da. Begira ehun urte beranduago Lopez de Isastik zer zioen: «De cien años a esta parte se hallan medicos en esta provincia, y de ellos pocos, que por haber hecho diligencia no he hallado mas que diez y siete, porque los naturales de Guipúzcoa no se inclinan a esta facultad sino es por maravilla [...]».

XV. mende amaiera honetan, Getariako herria munduko itsasgintzari eta merkataritzari lotua zegoen, eta Elkanotarren familia bereziki lekuko zen. Joan Sebastian Elkanoren gurasoak ere getariarrak zirela ez dugu zalantzarik, bere testamentuan honela dio-eta: «Item mando que se me hagan mis aniversarios y exequias en la dicha villa de Guetaria en la iglesia de San Salvador, segund a persona de mi estado, en la huesa donde estan enterrados mi padre e mis antepasados [...]».

Besterik esan badute ere, Joan Sebastianen aita, *Domingo Sebastian Elkanokoa*, itsas-maisu eta merkataria zen. Sendiaren jarduera nagusia itsas-merkataritza izanik ere, ondare zabalak zituen herrian, Getariako milare

liburuetan azaltzen den bezala. Bera 1474. urtean Errege aginduaren aurka sinatu zuten 128 getariarren artean zegoen. Aurreko mendeetatik, izan ere, getariarrek urtero ehizatzen zuten lehenengo balea erregearena izaten zen, eta honek Donostiako probestuari dohaintzan opa zion. Getariarrek uko egin zioten errege agindu honi, eta herriko beharretarako eskaini zuten hitzarmen gogoangarri batean.

Joan Sebastianen ama *Katalina del Puerto* zen, Getariako *Portutarren* leinukoa eta tradizioz mendeetan hainbat eskribau eta elizgizonen familiakoa.

Bost anaia eta hiru arreba, dakigularik, izan zituen Elkanok. *Sebastian* zen anaia zaharra, bere espedizioan joan ez zena. Mediterraneoan portuetan ikusi dugu merkataritzan eta beharbada inor gutxik jakingo duenez, aipatu nahi genuke 1507an Napolin aurkitzen dugula, eta 1517an Siziliako Mesina hirian. Napolin, *Jakobo Ipintza* zestoarraren testamentuan lekuko izan zen. 1517an, Zestoako Altzolarats jauregiko *Domingo Arronak* ahalmena eman zion bere burdinak Siziliako Mesina hirian, ahalik eta prezio onenean sal zitzen.

Beste anaietako bat, *Domingo* izenekoa, Elizgizona zen. Gaur egun ikusten dugun eliz dorrea esleitu eta eraikitzeko, *Veracruz* kofradiako arduraduna izan zen.

Beste hiru anaiak, hainbat eskuizkribu transkribatzean, elkarrekin ikusi ditugu. 1556an beraien ama Katalinak, andere aguretua zela, erregeari diru zorrak ordain arazteko egindako erreklamazioan azaltzen dira izendatuak. Hiru anaia hauek J. S. Elkanorekin batera Moluketara bigarren espedizioan joan ziren, eta agidanez denak galdu ziren: «[...] *bachiller Gainza* en nombre... de los herederos del *cap. J^on sebastian de elcano* e de *anton mtn de elcano* e de *ochoa mtn de elcano* e de *mtn ps de elcano* e de *santiago de guevara* e de *esteban de mutio* e... defuntos que fueron en la armada de maluco [...]» [Azpimarra gurea].

Arrebetako bat *Katalina* zen, eta honen semea *Rodrigo Sanchez Gainza* batxiler apaiza zen. *Inessa*, beste arreba, *Santiago Gebara* getariar kapitainarekin ezkondua zegoen. Gebara hau, bere ontzia «Santiago» izenekoarekin joan zen Elkanorekin espedizioan, Moluketara. *Maria* izeneko beste arreba bat ere azaltzen zaigu, eta *Esteban Mutioren* ama zen.

Joan Sebastian Elkanokoaren jaiotza-data, 1486an kokatu dugu, beste egile batzuen esanarekin bat etorritik. Izan ere, Magallanesen espedizioeko eskifaian, 1519an, «32 urte» zituela agertzen baita eta zendu zenean, berriz, «40 urte» inguru.

Elkanok seme bat izan zuen Getariako *Maria Ernialdekoarekin*, *Domingo* izenekoa, eta Valladoliden *Maria Vidaurreta* alargunarekin alaba bat.

Erdi Aroaren amaieran eta Aro Berriaren hastapenean, Errenazimentu garaian kokatzen da Elkanoren bizitza eta ibilbidea. Besteak beste, Leonardo da Vinci, Pico della Mirandola, eta berak ezagutu ez arren, Copernicoren teoria heliozentrikoaren garaia eta ikurra ere izan zen hura. *Elkano, bere garaiko gizona izan zen*. Zuen jakintzagatik, *errenazimentuko gizona* izan zela aitortzen dugu gaur ere.

Elkanoren biografian, albiste gutxi agertu dira munduari itzulia eman baino lehenagokoak. Euskaldunak, Mediterraneoan merkataritzan, eta aldi berean Kortsoan ibiltzen zirela, jakina da. Itsas legeriarik ez zen garaiak ziren haiek. Gudaldietan, beraien ontziak erregeen itsas armadak osatzeko prestatzen zituzten, eta gudaldi hauetan ontzi gehienak Gipuzkoa eta Bizkaikoak izaten ziren. Napolin, genoarrentzat mertzenario eta kortsario gisa, turkiar eta berberiarren aurka, Aljeria, Oran, Bugia eta Tripoliko borrokaldietan, Erronkariko euskaldun bat nabarmendu zen, *Pedro Navarro* edo *Pedro Vizcaino* izenekoa, eta itsas almirantea zen. Hara nola esaten den 1515ean: «[...] Navarro empezo reclutando veinte compañías de gascones, vascos y navarros para apoyar una incursión francesa en Italia [...]». Hauen itsas garraiolariak euskaldunak ziren noski, tartean getariarrak ere bai, ziur aski. Esan beharrik ez dago, ongi suertatu ezker, horren truke garaiko irabaziak ikaragarriak izango zirela. Aitzitik, okerrean zorrak eta itsasontzien galera.

Elkanok ere bere ontzia horrela galdu zuen, eta erregeren agindua- ren aurka ontzia etsaiei saldu izana zigortua zegoen. Arrazoi honengatik, Elkano Magallanesen espedizioan ezkutuka eta zeharka erroldatu zela aipatu izan da. Gure ustez, besterik ere bada. Espedizio hau Sevillako Kontratazio Etxean antolatu zen, eta hor euskaldunen presentzia nagusia zen. Garai haietan, harremanak zuzenekoak ziren euskaldunen artean, eta han ziren Kontratazio Etxean, besteak beste, Juan Lopez Errekalde azkoitiarra, Pedro Isasagakoa, Domingo Otxandiano kontratatzailea, eta Nikolas Artieta lekeitiar kapitaina izan zen itsas ontzietako horniketaren arduraduna. Denen buru, ordea, Dr. Matienzo bizkaitarra zen. Honen iloba, Juan Lopez Ibarrola eta Gainza getariar kontulari zenaren alabarekin ezkondua zegoen. Getariako Elkanotarrak, eta Gaintza eta Ibarrolatarrak familiar-teko zuzenak ziren. Horra, bada, gure ustez, Elkano Magallanesen espedizioan *itsas-maisu*, eta ez mari- nel gisa, joan izanaren arrazoi nagusia.

Hemendik aurrerakoak azaltzeko, eta beste hainbat gertaeren berri emateko, getariar baten talaiatik, orain Joan Sebastian Elkanori zuzenean ariko natzaio.

* * *

Elkanori eskutitza

Joan Sebastian Elkanokoa, Agur On urteetako bidelagun bakarti hori:

Ezustekoan izango zara, zure jaioterriko Salbatore eliz nagusi bikain honetan, XIII. mendeko ponte honen aurrean, atrebentziaz, zuka eta ez beorika, hitz hauek zuregana zuzentzean. Bada galdua zinela mundu honetatik doi bat orain bost mende Pazifiko itsas zabalean.

Askok ongi dakite getariarra zinela, baina beldur naiz azken aldian euskaldunen artean oro, ahantzi xamarra egotea edota desitxuratu egin izana zure izena eta ekintza gogoangarriak.

Kantabriako ur eta lur hauetan, joandako gizaldietan hain handi izan zinen arren, denborak oroimena lizundu egiten du eta itsas kresalak harri-mimarria hondar bihurtu. Zu galdu eta geroztik, oker ez banaiz, aspaldi honetan nago inork ez dizula albisterik igorrazazi zure herri honetako gertakizunen berri emateko. Eta ordu ezkeror zure jakinduria zaharra duzula lausotua, betirako oroitzapen eta liburu galduen hilerrian abandonaturik. Baina jakizu, hau ez dela hala gertatu.

Gogonean izango dituzu, haurtzaroan, etxekoen artean eta herrian jasotako elezahar, eta urruneko itsas bidaietako kontakizunak. Mediterraneo eta Atlantikoko portu eta hiri miresgarriak, ordurako Ternuako euskal marinelen isilpeko bale ehizaren handitasuna, aurkitu berria zen Indietako lurren liluramendua, eta ezin sinetsizko beste hainbat mirari eta aberastasun harrigarriak. Euskaldunen epopeia haiek, apenas, lehen eskutik idatziak eta jasoak izan diren, gure beste historia bat berregiteko. Eta nonbaiten bertzela izan bada, ezkutatua eta ezabatuak daudela esango nuke, gure oroimenaren ganbaretan bezala.

Joanes, hitza jan eta begia erne, irudimen mundua sortuko zitzaizun, Salbatore elizako eskola-txikian, abade kanonikoek *laudetako* kantua bukatu eta *primaren* kanpai hotsa entzundakoan, hautatutako mutil koskorrei *trivium* eta *quatriviumaren* zientziak irakasterakoan.

Maite zenituen geometria, eta Ptolomeoren mapak. Eratostenesen aspaldiko esana, mendeetan onargarria izan ez zena inondik ere, baina hala ere, geometria maisuak ahopetik zioen mundua biribila zela, eta

areago, atrebentziarekin neurtu zuen doi-doi munduaren zirkunferentzia. Garai horietan, nerabezaroan, handia izango zen geometria eta aritmetikarekin mundua neurtu zitekeela jakitea.

Aldi berean, astronomiako oinarritzko jakintzarekin, unibertsoan zeure burua itsas erdian kokatzeko ezagutza barneratu zenuen, eta gaur galdua den latina ere ikasi. Menderatu zenuen, zure mundu jakineko hizkuntza.

Zortzi urte inguru izango zenituela, biziki liluratuko zizun 1494an gertatua. Herriko ate nagusitik, erromes ospetsu bat igaro zen, eta *Martir* izeneko *armeniar gotzaina* zen. Europa osoa zeharkatuz, Armeniatik Compostelako Santiagoraino erromes bidaia oinez eta bakarrik egin zuen. Ondoren, bere bidaiako pasadizo eta gertakizunak idatziz jaso zituen⁵.

Bere kronika horretan, Santiagotik itzulerakoan, kostako bide zaharretik Getariara iritsi zela eta parada atsegina egin zuela aipatzen du: «[...] camine por espacio de veintisiete dias y llegue a la bendecida ciudad de Guetaria, donde fui muy bien tratado, permaneciendo en ella siete dias [...]»⁶.

Portuan itsasontzi bat prestatzen ikusi zuen, eta nekatua eta oinez ibiltzeko zailtasunak zituelako, itzulera itsasoz egitea otu zitzaion. Herriko apaizen laguntza eskatu zuen eta hauek ontzi-maisuarekin artekaritza egin ondoren, Martir armeniar gotzain hau ontzi horretan 1494ko apirilaren 8an itsasoratu zen, «[...] Entramos en la nave el martes de Quasimodo [...]», baina aurrez ontziko patroiak honela esan omen zuen⁷:

[...] Lo recibir en mi nave, pero advertirle que voy a recorrer la mar universal, que mi nave no lleva mercader ninguno, y que los hombres que la tripulan son todos destinados a su servicio. En cuanto a nosotros, hemos hecho el sacrificio de nuestra vida; ponemos nuestra unica esperanza en Dios y creemos que nos salvara donde la fortuna nos lleve. Vamos a recorrer el mundo, sin que nos sea posible indicar adonde nos conduciran los vientos. [...].

(5) Martir armeniar gotzainaren bidaiako egunkaria armenieratik itzuli ostean, islamiar kopiazaile batek 1684an jaso zuen, eta Parisko Errege Bibliotekan gorderik urteetan egon zen. 1827an M. J. Saint Martin jaunak frantsesera itzuli zuen. Ondoren, Emilia Gayangos de Riaño andreak gaztelaniara itzuli zuen eta 1898an Madrilan argitaratu. Azkenean, J. M.ª de A. sinadurarekin “El mensaje del patron de Guetaria” izenburupean azaldu zen. Artikulu honen iruzkina, gainera, Getariako 1952ko festen egitarauan azaldu zen. Ikus baita: García Mercadal, J. 1999, *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, Salamanca, Tomo I: 391-398.

(6) GARCÍA MERCADAL 1999: 397.

(7) GARCÍA MERCADAL 1999: 397.

Getariatik irten eta itsaso barrenean zehar ibili ondoren, azkenean Finis-terren lurra ukitzen dute:

[...] recorrimos el mundo por espacio de sesenta y ocho dias; despues vinimos a la extremidad del mundo [...], fuimos seguidamente a Andalucia, a la ciudad que esta en medio de el mar (Cadiz) donde permanecemos durante diecinueve dias [...].

Itsasontzi hori ez zen merkataritzara edo urrutiko arrantzara abiatu, itsasoan nabigatzera eta munduaren aurkikuntzara baizik.

Joanes, istorio ederra bezain adierazgarria hau ere! Bidaiaren amaiera zuk ongi ezagutzen zenuen Cadiz hirian egiten da, aurrean nabarmendu dugun euskal nabigatzaileen giltzarria izan den portuan. Euskaldunen itsas bidaietan, Cadiz, misterioz eta ezkutuko Petra edo Alexandria izan ote zen?

Zail egiten da zure bizitzako pasadizoak laburtzea, eta honek beti sotoetako hautsetan uztea darama hain garrantzizkoak izan diren zure egin-tzak.

Estreinako espedizioan, Magallanes hiltzean, berarekin joan zen isilpeko eta esan gabeko bidaiaren *derrota-rumboa*, eta Moluketarako itsas-derrota zuk eman behar izan zenuen. Ondorengo hilabeteetan, Tidore uhartetik zure 80 tonako ontziarekin Antartikako uretaraino jaitsi eta naturaren eraso guztiak gaindituz, zortzi hilabetean etxeraino lurrik ukitu gabe iristea lortu zenuen. Alexandriar jakintsuek esana, mende askoren buruan zientifikoki egiaztatu zenuen. Lurbiraren lehenengo zuzeneko itzulua izan zen zurea.

Ekarpen geografiko, etnografiko, nautikako kartografia, lurralde eta uharte ezjakinen berriak eta hain preziatuak ziren espezieak... mende-baldeko munduari azaldu zenizkion. Hau guztia honela izanik ere, miresgarriagoa egiten zaigu itsas nabigaziorako zenuen jakintza, ausardia eta trebezia. Niri, halere, zure pertsonak eta izaerak ere erakartzen dit. Bestela, egitandi ikaragarri hori ezin izango zenuen burutu, ez dut uste posible izango zenik.

Oraintxe datozkit gogora, hainbatetan On Joxe Miel Barandiaranekin izandako hitz-aspertu haiek, gizakion betiko galdera ezagunak tartean zirela. Zientziak eta humanismoa ez daude kontrajarriak, osagarriak dira. Orokortasunetik ikerketaren zurrunbiloan induskatzea, eta datu multzoaren amaraunean bereizten jakitea da jakintza. Jakinduria banandua dagoena bate-ratzea ere bada, eta klasikoek zioten antzera, argia zabaltzen jakitea. *Lux ex Tenebras*.

Zuk ere, garaiko hain jakintza zabala izan zenuen jakitea zaila da. Baina Joanen, egin zenuen itzulera burutzeko, ezaguera horren orokortasuna izan bazenu bezala jokatu zenuen, eta hala gertatu zen.

Atrebentziaz dakart, Carlos erregeari egin zenion gutuna: «[...] hemos llegado diez y ocho hombres solamente con una de las cinco naves... es que hemos descubierto y dado la vuelta a toda la redondez del mundo, que yendo para el occidente hayamos regresado por el oriente... suplico por los muchos trabajos, sudores, hambre y sed, frio y calor que esta gente ha padecido... les haga merced de la cuarta... Sanlucar 6 Sep-1522, escrita a bordo de la nave Victoria». Zure gizonekin gogoratu zinen estreina, eta lehorrean oinak lurrean jarri baino lehenago idatzi.

Zure zuzeneko eskuko-testu bakarrenetakoa dugu. Birrinduak edo ezkutan daudenak eskuetan bagenitu, balore historikoaz gain, zure nortasun eta gizabide-maila nolakoa zen zehatzago jakiteko aukera izango genukeen, baina tamalez ez da hala. Garaiko kronikari batek zure ahotik entzundakoa honela jaso zuen: «[...] cosa en la verdad que no se sabe ni esta escrita, ni vista otra su semejante, ni tan famosa en el mundo [...]».

Zu joan eta gerora, aintza eta ohore asko jaso zuen zure izanak. Baina izan dira kronikari eta historialari anitz, mendeetan, zure pertsona arras gutxietsi eta txikiagotu dutenak ere. Anglosaxoi mundu akademikoan ere, lehenengo lurberaren itzulia oraindik Francis Drake-ri dagokiolakoan daude. Pigafetaren irudimenak eta fantasiak dira aintzat hartzen direnak. Irakurri berri dugu, Magallanesen espedizioaz egindako liburu batean doi-doi zure aipamena, bazterreko ekintza arrunt gisa aipatzen dute. Bekaizkeria ote?

Espainiar munduan ospez aipatua izan arren, ez zara behar bezala onartua izan. Canovas del Castillo espainiar politiko eta akademikoak, harropuzkeriaz honela zioen hitzaldi batean: itzulia eman bai, baina hala ere «modesto maestre, mas practico que científico y antes que capitán aventurero»⁸ izan zirela. Zoritxarrez, berrikitan eta zuzenean antzekoak entzutea ere egokitu zaigu, gure harridurarako.

Gizon ezjakina eta arrunta ez zinen inondik ere izan, Joanen! Ez horixe! Zure jakintzagatik, gauditua izan zen *longitudearen arazoa*, bete-betean neurtu eta zenbatu zenuenean. Ondotxo zenekien anti-meridianoaren muga zientifikoki non kokatu. Hortaz, nor zinelako, Carlos erregeak zu izendatu

(8) CÁNOVAS DEL CASTILLO, A. 1879, *Boletín de la Sociedad Geográfica*, Tomo VI, 1er semestre: 377 or., Madrid.

zintuen, beste kosmografo-geografo-filosofa eta jakintsuen artean, portugaldarrekin Badajoz-ko Batzarrean, inperioen arteko Moluketako jabegoa erabakitzeke.

Edonoren eskuetan ez zeuden garai haietako jakintza liburu eta tresna nagusiak zurekin zenituen. Latinez idatzitako Monterregio-ren almanaka, eta agian Abraham Zacut judutar jakintsuarena zen astrologiako liburua, zure lagun maitea zen Andres San Martin itsas-pilotu ospetsuenari uzteko agindu zenuen, *bizirik balego* esanaz.

Beste inork ez bezalako gaitasun zientifikoa zenuelako, eman zitzaizkizun espedizioko iparrorratzak magnetizatzeko bost iman-harri: «[...] por cinco piezas de piedra yman que se dieron al capitan Joan Sebastian para açevrar las agujas [...]», irakurri dut ene hurbileko adiskide Iñaki Azkune Mendia jaunak eskuratu dizkidan eskuizkribuen artean.

Zure heriotza, Joan Sebastian, Itsas Bareko ekinokzioko marran, 1526ko abuztuaren 4an gertatu zen, testamentua egin eta egun gutxiren buruan. Honela esan zuen Urdanetak: «[...] fallecio el magnifico señor Juan Sebastian de Elcano [...]». Zurekin batera, egun gutxitan, espedizioko buru eta ofizial nagusi gehienek ere zure zoritxar bera izan zuten. Eta zer arraio gertatu zen, jakin-nahia izango duzulakoan nago. Historialari eta biografoek diote, elikadura eskasaren ondorioz zendu zinetela. Oro har esan izan da, C abitaminoiak eragindako eskorbutoaz gertatu zela.

Zurekin Moluketara bidaiari joan, eta bizirik itzuli ziren bakanengandik jaso ditugun hitzetan, aurkitu dugu erantzuna. Esandakoei buruz hausnartu eta gaurkotu ondoren, esan dezakegu *ziguatera* izeneko gaitzarekin pozoitu eta hil zinetela. Hau izan zen zure bidaiaren hondamendiaren arrazoi nagusia, eta ez eskorbutoa bakarrik.

Hara espediziotik itzuli zen bakarrenetakoak, Joanes Areizaga zestoa-rrak, eta Zumaiako apaiza zenak, Indietako kronikari Fdz de Oviedori kontatutakoa, eta honek 1535ean argitaratua⁹:

Un día se tomo un pescado que paresçia corvina, tan grande como un salmon de veynte libras, y todos los que comieron a la mesa del capitan general, enfermaron por le comer, de tal manera que no pensaron escapar; y creyose que murieran, si no fueran socorridos con triaca y otros remedios, y non obstante esso estovieron muchos dias enfermos. Deçia este

(9) FERNÁNDEZ DE OVIEDO, G. 1557, *Historia General y Natural de las Indias (Libro XX dela segunda parte dela general historia delas Indias)*, cap. VI: 36 or., Valladolid. (Fernández de Córdoba, F., ed.).

reverendo padre clerigo, quel vido este pescado, y que tenia los dientes como un grand perro, y que el mismo mato otro tal (pero mayor) que los tenia de la misma manera, que pesso mas de çinquenta libras; pero que no osaron comer del, por lo ques dicho y lo echaron a la mar. [...].

Testuan aipatzen den arraina pikuda da, baina *barrakuda* izenez ezagunagoa egiten zaigu, gaur egun.

Beranduxeago, zure ikasle izan zen Andres Urdanetak ere, erregeri 1536an egindako txostenean, antzeko hitzak idatzi zituen.

Ohikoa denez, medikuntza zientzien historian, eta abar, aurretik izan dira beti anglosaxoiak. Beraiek, ziguatera gaixotasunaren lehen koadro klinikoaren deskribapena egiterakoan, 1774an James Cook kapitaina izan zela diote.

Eta ziguatera delako hori, zer den itaunduko duzu, Joanes. Bada, gaixotasun hau ur tropikoetan eta azpitropikoetan ematen da. Urtean 50.000 heriotza eragiten du gaur egun, baina heriotza tasa handiagoa dela uste da, bestelako gaixotasunei egozten zaielako edo diagnostikatu gabe gelditzen direlako.

Ziguatera, toxina ezberdinen eraginez gertatzen da. Garrantzizkoena ziguatotoxina da, eta hau mikroorganismo unizelularrak diren dinoflagelatuak ekoitzarazten dute. Organismo hauek itsas fitoplaktonean eta uharri edo arrezifetako goroldiotan bizi dira. Koralezko uharrietako krustazeo eta arrain belarjaleek haietaz elikatzean, toxina berenganatu arren, ez die kalterik egiten. Elikaduraren katearen piramidean, beste arrain karniboroak belarjaleak jaterakoan, ziguatotoxina hori berenganatu eta pilatzen joaten dira. Azkenik, arrain hauek gizakiok jaterakoan, metatutako toxina horiek gureganatzen ditugu. Ez dago bat-batean bereizterik, arraina kutsatuta dagoen ala ez.

Ziguatotoxina hau irakite eta izoztearekin, ez da aldatzen. Ez du kolorerik, ezta usain eta zaporerik ere. Ezkutuko pozoia da, eta kaltea luzean irauten du.

Gizakiak arrain kutsatua jan ondorenetik, hamabi ordurako pozoitzearen koadro klinikoa adierazten da: botagura, sabeleko mina, gonbitoak eta batik bat beheakoa, *irse de camaras* kronikariek hots egiten zioten. Baita hotzikara, azkura orokorra, nekea eta oreka galtzea, aldaketa kardiobaskularra, bradikardia edota takikardia, bihotz blokeoa, shock-a eta heriotza. Baina, bi sintoma patognomonikoek bereizten dute ziguatera: bata, tenperaturaren aldaera edo inbertsio termikoa; eta bestea, mihi eta aho inguruko inurritzea.

Aldi berean, luzarora, toxemiaren arabera, disestesiak eta parestesia, ataxia —ibili ezina—, eta abar, izan ditzake.

Sintoma neurologiko hauek hilabeteetan iraun dezakete, toxina ez baita degradatzen. Atsedenaldi baten ondoren, indartsuago eraberritzea gerta liteke alkohola edo beste elikagai batzuekin. Gaixotasun hau izan dutenek diote, okerrena, gaitasun intelektuala ez dela gutxitzen, eta herioaren pertzepzioa nagusitzen dela egunetik egunera.

Sendagai zuzenik ez du, eta egun tratamendu espezifikorik ez dagoen arren, *manitol* erabiltzen da gainbeherako nahasmen neurotoxikoa baretzeko.

Horrenbestez, gure eta beste aditu batzuen aburuz, ziguatera gaixotasuna izan zen, zure eta zure ondokoen heriotzaren eragile zuzena. Argitu uste dugun arrazoi hau, eta bestelako ezaugarriak, ordea, mendeetan historiaren misteriozko apaletan, ilunpean egon dira.

Une honetan, galderak ur-jala bezala datozkit. Ziguaterarekin zendu ez bazina... Cipango-ra, Japoniara, joateko asmoa omen zenuen... Itzulera nondik egitea pentsatua zenuen? Urdanetak, hainbat urte beranduago egindako *tornaviajea* izan ote zen zure asmoa eta ametsa?

Joan Sebastian herrikidea: Ozeano Barean hil ondoren, zure arimak sortetxerako bidea hartu zuen, Ulisesenak Itakarakoa hartu zuen bezala. Getariako hiribilduko itsasoan, zure itzulerako itsasontzian lagun izan nauzu, eta bertako getariarren «portuetxetan», Urkiola, Etxabe-Asu, Agote, Erromero eta Aldamartarrean, Gorostiditarrean... hainbat oztopo gainditu ondoren, Xabier Alberdi eta Jose Manuel Perez «Suso» arkeologo eta historialari adiskideek eta zure sortetxearen orubeko oraingo jabeek baieztatu egin zidaten, Joan Sebastian, zure Itaka edo jaiotetxea non dagoen. Getariako Gaztakapeko amildegiaren ertzean, garai hartako Plateria izeneko kaleko horman, bost hizkuntzatan zizelkatu dugu zure izena, zure arima sortu eta betiko datzan lekuan.

Ez zenuen asko esperoko, baina jakizu, zurekin joandako etxeko anaiak eta zure koinatu eta ilobak ere, denak galdu zirela, beste getariar eta gainontzeko gehienak bezala.

Getariako etxeak alargun eta umezurtzez bete ziren. Hondamendia ikaragarria izan zen. Testamentua egin zenuen, hainbat burutapen betetzeko asmoarekin. Erregek zor zizkizun 200.000 marai laga zenituen, zure azken borondateko aginduak bete zitezten. Baina urteak joan eta urteak etorri, ez zen posible izan, eta 1535ean zure ama gaixo eta familia beharrean zegoela, agindua idatziz eman zen, dirutza hori ordaindu zedin: «[...] la dicha doña Catalina del Puerto, me suplico que porque la dicha su parte, esta enferma y con mucha necesidad [...]». Dena alferrik hala ere, ohikoa zenez espainiar

erregeandik zure etxekoentzat ez zen sosik etorri Getariara. Hitza jan eta zorrak betirako.

Zure leinua apika galdu egin zen, eta ondasunak ahitu. Elkanotarren jaiotetxea 1597ko suteak hondatu zuen, herriko beste etxe guztien antzera, eta ondorengo mendeetako gerrateek oinarrietaraino deseginda utzi zuten Getariako herria.

Konbentzio gerrarekin, ondoren Napoleonen suntsiketak eta karlistaldietan gertatutako sarraski eta erreketekin, herriaren agiritegi zahararren memoria joan zen betirako. Eta zure testamentuan izendatutako herriko ermita eta ospitaleak erabat desegin eta desagertu egin ziren: Erdi Aroko Magdalena, Sananton mendiko eta moila zaharreko San Pedro elizak, San Sebastian eta San Lazaro ospitaleak, San Gregorio zaharra, eta Santa Kruzeko «Humilladero» gotikoa, nire idatzietan aipatuak ditudan bezala¹⁰.

Zure aitaren garaiko San Pedro marinelen kofradia desagertu egin zen, denborak irentsita. Hala ere, XX. mende hasieran, birsortu egin zen, eta zure ohoretan *Elkano* izena jarri zioten. Harrezkero, hala izendatzen da. Ordutik hona, zure testamentuko elizen legatuak konplitzeko, urtero Kofradiako arrantzaleen artean hamar marinelen izendatu eta erromes joaten dira zure borondatea betetzera. Bejondeizuela!

Getariarrak ez dira, bada, inoiz zutaz ahantzi. 1922an zure lehorreratze edo desenbarkua berritu zen, lau mende ondoren. Eta harrezkero, etenik gabe, lau urtetik behin errepikatzen dugu handikiro zure epopeia, eta gogorarazten zure ohorea eta jakinduria. Oraindik gogoan ditugu *Manuel Pierres* eta *Migel Isasti*, zure irudia gaurkotu zuten gizon handi haiek.

Joanes, ni gaur hemen izatearen arrazoia, eta zuri gutuna zuzentzearena ekitaldi honetan, *Euskalerrriaren Adiskideen Elkartekoa* izendatu nautelako izan da. Ni baino merezimendu gehiagokoak izango dira, baina ezin uka ohorea ere badela zure herrikide honentzat.

Jakizu, ia 250 urte direla Adiskideen Elkarte hau sortu zela, eta bul-tzatzaileen artean, Azkoitiko Peñafiorida, Narros eta Altunaz gain, getariar bat ere izan zela: Juan Mathias Barroeta Aldamar. Elkarte honetakoak

(10) TXUEKA ISASTI, Fernando, 2010, "Getariako «Humilladero»: Santa Kruz Ermita zahararren historia", *BAP* 66-1, 5-25; 2010, "Getariako antzinako *San Sebastian* ospitalea, *Magdalena* hospizioa eta *San Lazaro* eta *San Anton* legenardun-etxea. Hurbilketa historikoa", *BAP* 66-2, 413-448 (Artikulu honen aipamena "Enfermeria Avanza" webgunean ere egin zen: 2011.08).

XVIII. mendeko Euskal Herrian, protagonistak izan ziren Europako Ilustrazio zientziak, medikuntza eta baliabide tekniko berriak gure herrian ezagutarazten. Elkarteko lehen bazkide edo Adiskideek, «Azkoitiko Zalduntxoak» izenez ezagutuak, euskaldunen artean jakintza eta garapena maila guztietara zabaldu zuten, eta beti herriaren zerbitzura jartzea zuten helburu. Euskara ere ez zuten albora utzi euren estatutuetan.

Ezin aipatu gabe utzi, eta omendu dezagun baita ere, aurretik azkoitia-
rren artean izan zen Joanes Etxeberri Sarakoa, sendagile eta euskal idazle bikaina. Era berean, ondotik etorri ziren mediku eta euskaltzaleak ere, euskara modernitaterako gaitzea zutenak helburu. Zerrendatzea egoki bada, eta denak tamalez ezinezkoa denez, bakar batzuk besterik ez ditut aipatuko: Juan Antonio Mogel, Pablo Fermin Irigarai «Larreko» eta bere seme Aingeru nafarrak, Martin Larralde lohizundarra, Pierre Broussain, David ezpeletarra, Albert Konstantin eta Jean Jauregiberri zuberotarrak, Muxikako Arrospide, Lizarralde, Apaolaza, Zelaia, Artetxe. Diez de Ultzurrun nafarra, zarautzitarra zen Zinkunegi... eta ezin ahaztuzkoak diren Teodoro Hernandorena eta Justo Garate. Michel Labegueri eta Mikel Laboa mediku eta musikariak ere. Nola ez, Euskal Unibertsitatea sortzen bultzatzaile, eta Baskongadako adiskide eta zalduna genuen On Iñaki Barriola jauna. Eta azkenik, nire lagun maiteak ziren Joxean Agote eibartarra eta Antton Bandres tolosarra.

Guztien omenez, ekarri nahi nituzke hona *Jean Etxepare* mirikuaeren esanak, bere *Buruxkak* liburutik¹¹: «Adituko dut edozoini urrerik ez dela aski, gizon baten bizia eros dezakenik. Eta bizia begiratu dakokanean, hogoi libera urre haren ganik ezin bilduz higatuko duk hire burua, galduko heure bizia. Atxizkik halere hire eskuak garbi, laño hire bihotza. Medikuntza duk ofizioetan ederrena».

Joan Sebastian Elkanokoa, sortzetik ama hizkuntza bera dugunez, gaur zuri eta zutaz mintzatzerakoan, nola ez nintzen ni euskaraz ariko, adiskide haiek sortutako erakundeko harrera honetan. Jakizu, baita ere, zorionez, munduan diren jakintza guztiak, gaur egun, gure Unibertsitateetan euskaraz irakatsi ahal direla.

Aski laburregia gertatuko zitzaizun, beharbada, gutun honetako albisten berri ematea, baina uzteko garaia edo tenorea dudanez, bukatzera noakizu. *Joan Sebastian bidelagun*, gaur hemen bildu garenon partetik, Agur eta Goraintziak hainbeste belaualdietako getariar zintzo guztiei, eta bereziki hain maitea izan zuen Talaiatik **Pedro Chueca Etxaniz** nire aita zenari.

Mila esker, zuen arretagatik.

(11) “Mediku xaharrak gazteari”: 123.